

DOI 10.31651/2524-2660-2021-2-91-99
ORCID0000-0003-0268-0647

КАРГАНОВА Наталя Юріївна

аспірантка кафедри педагогіки вищої школи,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
e-mail: karnatala777@gmail.com

УДК 37.035:316.46"-07/17"(091)(045)

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «ЛІДЕР»: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ (VII до н. е. – XVIII ст.)

Актуалізовано питання щодо сутнісної характеристики категорії «лідер» у літературних пам'ятках та філософській, історико-педагогічній літературі, починаючи з Античної доби до Нового часу.

Представлено огляд історичної ретроспективи поняття «лідер». Обґрунтовано нагальну необхідність формування лідерської компетентності в сучасному суспільстві.

Проаналізовано погляди сучасних дослідників, які дійшли висновку, що лідер – це член групи, ключова роль якого полягає в цілеспрямованні, інтеграції, контролі та зміні діяльності інших членів групи в процесі розв'язання групових завдань, за яким група визнає перевагу в статусі й надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях.

Наголошено, що час виникнення компонентів лідерства можна датувати VII до н.е. Висвітлено погляди, праці, трактати видатних історичних осіб (політиків, науковців, філософів та ін.) і зазначено, що лідерство було першою за часом виникнення формою управління, бо в додержавну епоху стати на чолі об'єднань людей можна було лише на основі авторитету, суспільно значущих умінь, навичок, знань, поведінки.

Доведено, що поняття «лідер» еволюціонувало упродовж століть, як складний суспільний феномен збігалось, вдало інтегрувалось чи навпаки піддавалось критиці різними вченими, під впливом наукових і філософських теорій та течій, що змінювали одна одну. Акцентовано увагу на відображенні еволюційної трансформації лідерської постаті та зазначено зв'язок часу, умов, соціальної, політичної, економічної картини та якісного характеру лідерських образів.

Структуровано, порівняно та узагальнено погляди історичних осіб та підкреслено вплив специфічних кризових обставин, у яких формується лідерський образ кожної епохи.

Доведено, що аналіз зазначеного історичного періоду категорії «лідер» уможливорює стверджувати, що це поняття існувало завжди, мало свою передісторію та показувало, що ігнорування будь-якими його складниками неодмінно призводить до втрати контролю над усіма галузями розвитку суспільства та економіки загалом.

Ключові слова: лідер; можновладець; якість; бачення; феномен; епоха; особистість; авторитет; філософ; правитель; надлюдина.

Постановка проблеми. Динамічні перетворення та глобалізація всесвітньої еко-

номічної та культурної інтеграції в постіндустріальному суспільстві вимагають наявності креативних, гнучких у кризових ситуаціях особистостей. Виховання таких особистостей – надмета сучасної освітньої системи, що орієнтує на формування лідера. А це змінює цілі навчання, його мотиви, форми й методи, змінює роль педагога. За такого розуміння, усебічна освіченість суспільства, здатність лавірувати в сьогоденному просторі, стрімко адаптуватись у певних умовах є шляхом до його ефективності, гарантує конкурентоздатність у світі. Тому актуальність дослідження феномена лідера набуває свого поширення.

Аналіз історичних джерел виявив теоретичні ідеї та накопичений досвід із проблеми лідерства, питанням важливості якої було присвячено праці видатних античних істориків, філософів, мислителів (Аристотеля, Геродота, Плутарха, Тацита, Філолая та ін.). Так, флорентійський мислитель XVI століття Нікколо Макіавеллі запропонував філософські потрактування на тему лідерства, методик дослідження лідерів у суспільстві.

У сучасній педагогічній науці різні аспекти проблеми лідерства розробляли О. Бойко, Т. Вежевич, Б. Головешко, Л. Грень, А. Зоріна, В. Локшин, В. Михайличенко, О. Нестуля, С. Нестуля, О. Романовський, Н. Семенченко, Р. Сопівник, В. Ягодникова та ін. Науковиця С. Нестуля під час психолого-педагогічного аналізу категорії «лідер» дійшла висновку, що лідер – це член групи, ключова роль якого полягає в цілеспрямованні, інтеграції, контролі та зміні діяльності інших членів групи в процесі розв'язання групових завдань, за яким група визнає перевагу в статусі й надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях [1, с. 117].

Осмисленню й узагальненню теоретико-методичних аспектів лідерства присвячено праці таких учених, як В. Бондаренко, Т. Гура, М. Гаврилюк, Х. Данфорд, Р. Ділтс, Л. Даунтон, П. Друкер, Н. Жеребова, Б. Кретов, А. Книш, С. Калашнікова, Дж. Коттер, Д. Крек, А. Куриця, Г. Лактіонова, М. Логунова, В. Мороз, Д. Мацумото, С. Оспіна, Л. Орбан-Лембрик, О. Романовський,

Ф. Рудич, А. Семенов, В. Стрижко, Г. Тітова та ін.

Вивченню феномену лідерства, розробці концепцій і механізмів розвитку лідерських якостей особистості присвячені праці Р. Грановської, О. Євтихова, Л. Жалдак, Р. Кричевського, Г. Лактіонової, І. Найдовської, О. Пономарьова, О. Романовського, О. Ступак, А. Тихонова та ін.

У контексті розв'язання зазначеної проблеми інтерес становлять дослідження вітчизняних науковців Р. Сопівника та П. Смоляка, які на основі історико-генетичного підходу розкрили проблему виховання лідерських якостей особистості та показали еволюцію ідей щодо реалізації лідерського потенціалу людини [2]; Б. Буяка, який розкрив сутність феномена «лідерство» в історичній ретроспективі, проаналізував сучасні та історичні підходи щодо визначення лідерства та розглянув особливості розуміння лідерства вітчизняними та зарубіжними вченими з філософських позицій [3].

Аналіз досить значного обсягу літератури сучасних авторів уможливає зазначити, що вчені приділяють багато уваги теоретичному аналізу феномена та сучасним підходам наукового вивчення лідерства. Водночас питання категорії «лідер» в історико-педагогічному аспекті вивчено недостатньо (хоча проблема лідерства є центральною та своєчасною для багатьох науковців світу з античних часів до сьогодні), що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Метою статті є розкриття сутнісної характеристики категорії «лідер» у літературних пам'ятках та філософській, історико-педагогічній літературі (VII ст. до н.е. – VIII ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз історичних, філософських, педагогічних джерел уможливив визначити деякі компоненти лідерства в педагогічній теорії та виховній практиці. Вважаємо, що початком формування лідерства стали часи розквіту рабовласництва та Великої грецької колонізації, загострення відносин між спільнотами, тогочасний демографічний вибух і жага аристократії до суперництва.

Зазначимо, що поняття «лідер» еволюціонувало упродовж століть, як складний суспільний феномен збігалось, вдало інтегрувалось чи навпаки піддавалось критиці різними вченими, під впливом наукових і філософських теорій та течій, що змінювали одну одну. Про це свідчить значна кількість наукових праць, трактатів тощо.

Отже, феномен лідерства осмислюється та досліджується протягом усієї історії

людства, сягає корінням у глибоку давнину, привертаючи увагу багатьох мислителів, бо лідерство є неминучим у будь-якому цивілізованому суспільстві та пронизує всі галузі життєдіяльності. Кожна епоха, кожне суспільство народжує своїх лідерів, згідно з вимогами часу та соціально-політичних умов, його можна назвати одним з унікальних феноменів політичного та суспільного життя, пов'язаних із здійсненням корегувальних, стратегічних, розподільних, експертних, адміністративних та інших функцій.

З давніх часів філософи розмірковували про те, яким повинен бути правитель, якою має бути його діяльність тощо. Потрачтування феномена «лідер» можна знайти ще в працях Конфуція, Платона та Аристотеля, у яких правителі були прикладами філософських моделей лідерства.

Одним із перших до цієї проблеми звернувся давньокитайський філософ Конфуцій (551–479 до н. е.). Лідерство, закладене ним у патріархальній концепції держави, є ієрархізованим «згори-униз», де безумовним лідером був Імператор – Син Неба, правитель Піднебесної, далі йшли «кращі», «вищі», «старші» тощо. «Благородні» люди в нього відрізнялись від інших моральними якостями та знаннями, тобто лідерськими рисами. Отже, на думку філософа, у центрі соціальної утопії знаходився ідеальний політичний лідер – цзюньцзи (благородний муж), який має виховувати в собі основну, необхідну для лідера якість – жень («гуманність», «гуманізм», «людяність», «любов до людини» «людинолюбство» – «рівень свідомості людини, яка наслідую найвищі зразки, тобто володіє вищими чеснотами» [4, с. 98]), що включає в себе п'ять якостей: шанобливість, ввічливість, правдивість, кмітливості, доброту. Крім того, він стверджував, що Сини неба (лідери) мають володіти собою настільки, щоб поважати інших, як самого себе й не повинні робити іншим того, чого не бажають собі, знати «правила» соціального життя, дотримуватися церемоній та обрядів, бути гуманними, благоприсейними, із почуттям обов'язку тощо. Так, у творі «Луньюй» («Бесіди й судження») Конфуцій писав: «Мораль благородного мужа (подібна) довітру; мораль низької людини (подібна) до трави. Трава нахиляється туди, куди дме вітер. Якщо верхи прагнуть до добра, то й народ буде добрим, а отже, з усіх сторін до них ітимуть люди з дітьми за спиною» [5, с. 585].

Отже, конфуціанський лідер – обдарована, всебічно ерудована людина, який притаманні людинолюбство, шанобливість до батьків та пращурів, повага до старших та підкорення їм, чесність і відвертість,

постійне прагнення внутрішнього самовдосконалення, ввічливість тощо; здатність змушувати людей працювати, не викликаючи образи, у міру висловлювати похвалу, відсутність жадібності, уміння викликати повагу, але без страху, використовувати не покарання, а переконання й особистий приклад.

У давньогрецькому уявленні відображений людиноподібний образ, сповнений молодістю, красою, мудрістю та дивовижною силою. Культ цих ідеалізованих істот був зведений до богів. Але зводячи богів на Олімп, їх було наділено й негативними рисами, що примушувало давніх греків підкорюватись богам беззаперечно, тому що божа кара неминуха. На нашу думку, правління богів мало елементи тиранії. Давньогрецький народ боявся гніву своїх гучногласних правителів, але ставився з повагою, звертався до них по допомогу та за порадами. Отже, божественний пантеон можна вважати лідерами давніх греків: ранньокласова рабовласницька політика та релігія народжує богоподібних лідерів для підкорення людей.

Афінський трагік Софокл (496 – 406 до н.е.) у творах часто зображував образи лідерів-можновладців розчавленими власною пихою та можновладцям і тому попереджав: «Бути праведним – не так легко царям» [6]. Так, у п'єсі «Антигона» Софокла словами одного з героїв зазначив, що «людина – міра всіх речей» [6]. Дійсно, усевладдя на кашталт морфіну, не кожна людина витримає випробування. На тлі самочинства, усевладдя, свавільства, відчуття неперевершеності, демонстрування статусу в лідера виникає деформація особистості. Саме про такого правителя Софокл розповів у відомій античній трагедії про царя та місто, де Едип, прагнучи влади, позбавив життя рідного батька, жив із власною матір'ю. Далі З. Фрейд, працюючи над психоаналітичною теорією, дасть назву цьому явищу: «Едипів комплекс».

Теорія З. Фрейда підтверджує думку Софокла, що жага домінувати в суспільстві, не зробить людину лідером, якщо відсутні певні якості, серед яких людяність, чесність та ін., які ведуть до перемоги справедливості над деспотизмом. В античній культурі говорити про перемогу людини взагалі було неможливо, бо переможницею є воля богів. Отже, депресивний світогляд Софокла вбачає лідером лише волю богів, які різнилися між собою походженням, мали надлюдські можливості, велетенський зріст, часто пихаті, безсмертні, володарювали з елементами тиранії.

VII–VI ст. до н. е. характеризується виникненням дрібних держав, що потребує

необхідність заснувань нових колоній. Економічний розвиток провокує розпалювання війн. Разом зі зміною соціально-економічного та політичного становища оновлюються ідеали та бачення лідерського образу.

У розумінні давньогрецького історика Геродота Галікарнаського (484–425 до н.е.), якого по праву назвали «батьком історії», лідер – це людина-полководець. Дійсно, полководець – це не лише керівник воїнського формування, це – тактик, стратег, майстер ораторського мистецтва. Вважаємо, що полководець – самовизначення для людини, яка веде за собою, відповідальна за життя інших людей. Геродот звеличує цих людей, обіцяє їм вічну славу. «Той, хто загинув у бою, буде прославлений богами і людьми... Що величніше людина, то славетніша доля... Найкращі шукають насамперед одного: вічної слави... Одна людина варта більше, ніж десять тисяч, якщо вона Велика» [7, с. 30]. Історик мав багато однодумців, які віддавали перевагу войовничому лідеру-людині, ніж богоподібним образам. Людині, яка здатна повести за собою, має не лише мужність, фізичну силу, а й ораторські здібності. За визначенням софіста Горгія, ораторське мистецтво – «величезне благо», яке дає можливість управляти іншими людьми: «здібність переконувати словом суддів у суді, і радників у Раді, народ у Народних зборах, та і в будь-якому іншому зібранні громадян. Володіючи такою силою, ти й лікаря будеш тримати в рабстві, й учителя гімнастики, а щодо нашого дільця, з'ясується, що він не для себе наживає гроші, а для іншого – для тебе, який володіє словом, умінням переконувати натовп» [8, с. 484]. Отже, ми бачимо, що тогочасне потрактування лідерських позицій Стародавньої Греції впритул підійшло до політично-правових критеріїв.

Демокрит Абдерський (460 – 370 до н.е.) мав спільну думку з Геродотом, щодо ораторських здібностей, але пропонує більш складну модель: лідера-політика. Філософ ототожнював особистість лідера з державним управлінням і висував таку вимогу до правителя: «Бідні добувають собі благополуччя працею, багаті – хитрістю та обманом. Ковалю, фарбарю, гончару, столяру, муляру, ткачу, хліборобові, виноробу, пекарю, моряку потрібні справжні знання про справжні речі. Багатим – лише влада, бо влада – це ключ до насолод, злочинних перед обличчям Природи і Праці» [9].

Демокрит мав на увазі дипломатичні якості людини, яка є уособленням державних обов'язків. Саме дипломат спроможний захищати права та свободи людини, бути на сторожі державних інтересів. От-

же, божественний початок лідерства поступово перетворюється на рудиментарне явище та замінюється на більш реальні якості: мудрість, прозорливість, справедливість, новаторські та наукові погляди, репрезентантами яких були освічені люди.

Антична філософія лідерства має різні аспекти розуміння, але стрижнева ідея лідерської спадковості, у багатьох мислителів збігається. Наприклад, Платон (427–348 до н. е.) вважав, що всі люди повинні займатись тією справою, до якої є хист від природи. Він віддає роль лідера філософам, обґрунтовуючи це тим, що вони, «бачачи і споглядаючи дещо струнке й вічно тотожне, що не творить несправедливості й від неї нестрадаюче» [10, с. 281], самі наслідуючи цьому, внесуть «у приватний і суспільний побут людей» те, що вони знаходять у світі ідеального буття» [10, с. 281]. Філософське бачення лідерського образу мислитель вибудовував на ідеалістичних поглядах на державу. З його умовисновків, зрозуміло, що ідеальна держава є освітнім інструментом, під керівництвом царя-філософа. Наголошення Платона на перевазі розуму над іншими якостями правителя було відбитком сократівської школи: тільки розумний, душевно досконалий, мудрий та авторитетний політик, тобто філософ, знає, що є добром для людей і держави. Щоб виховувати в собі вищезазначені якості, мислитель пропонував вести стриманий у задоволенні власних потреб спосіб життя. Тому Платон категорично проти приватної власності в людей, які керують. Тобто, діяльність не буде суб'єктивною та неупередженою, буде спрямованою на користолюбство та отримання матеріальних благ. Філософ наголошував, що лідерство потребує жертвності, тому воно для людини, яка прагне бути правдивою та справедливою, буде тяжким тягарем. Проте, «втручання не у свою справу – загибель для держави» [10, с. 206]. Таке бачення лідерської сутності вбачає людей, які отримали належне виховання та освіту. Лідер, на думку Платона, має бути героєм, захисником, природно розвинутим, гуманним, талановитим правителем, із любов'ю до істини. Це – авторитетна людина, тому що авторитет – основне знаряддя управління суспільством, а авторитет можна отримати, виявляючи стриманість у своїх потребах, ведучи суворий спосіб життя, про що йдеться в праці Платона «Держава».

V–IVст. до н. е. було названо класичною епохою античного розвитку філософії. Ця епоха характеризується бурхливим культурним розквітом і численними здобутками в різних галузях: наукових, архітектурних, мистецьких і багатьох інших. Саме класич-

на епоха подарувала світові найвідомішого творця філософських першооснов: Аристотеля (384–322 до н. е.). Філософ, досліджуючи проблему лідерства на рівні держави, віддав переважну роль царям, у родині – найрозумнішому. На його думку володарювати може той, хто переважає інших розумом: «Домашні тварини за своїм розумом стоять вище ніж дикі, і для всіх домашніх тварин краще знаходитись у підкоренні людині: так вони долучаються до свого блага. Так само й чоловік щодо жінки: перші за своєю природою вищі, другі – нижчі, і от перший володарює, другий знаходиться в підкоренні. Той самий принцип неминуче повинен панувати в усьому людстві» [11, с. 383]. Аристотель, як і Платон, знайшов визначення найкращих рис лідера: наявність розуму, доброзичливість, розсудливість, мудрість, справедливість, правдивість, уміння приймати рішення, брати на себе відповідальність.

Бачення феномена лідера, за Аристотелем, стане більш зрозумілим, якщо втілити його у величній постаті, відомій фігурі. Найяскравіший приклад – вихованець Аристотеля, геніальний полководець Александр Македонський – один із величніших властителів світу, лідер, який повів за собою. Перелік незчислених героїчних подвигів Александра Великого вражає. Природна харизма, талант полководця, ораторське мистецтво, уміння аналізувати, тверезо оцінювати становище зробили А. Македонського переможцем над половиною світу. Легендарний полководець зробив неможливе: створив найвеличнішу імперію античного світу, став лідером багатьох народів із різною релігією та культурою. Будучи правителем, Александр із повагою ставився до народів на завойованих територіях, що підтверджувало його лідерський статус. Значущості А. Македонському додає заснування багатьох міст, які стали великими торговельними та науковими центрами. Аристотель пишався віртуозними досягненнями свого учня, бо це він прищеплював Александрові такі лідерські риси, як освіченість, мужність, цілеспрямованість, наполегливість, повага до простих людей, комунікативні навички та ораторські здібності. Саме Аристотель зробив з А. Македонського талановитого політика та гідну людину. Сам Александр «любив Аристотеля... не менше, ніж свого батька, бо, як сам казав, одному він завдячує своїм життям, а другому – відчуттям краси життя» [12, с. 131].

Величезний пласт знань про лідерство залишив Марк Тулій Ціцерон (106 до н. е.). На думку давньоримського мислителя, фундаментом уявлень про лідерство є муд-

рість, справедливість, мужність, ораторські та комунікативні здібності. Якщо розглядати державно-політичний аспект лідерства, то талант управління державою – поєднання науки й мистецтва. Про це свідчать праці Марка Тулія «Про державу», «Про закони», «Про обов'язки». Обмірковуючи творчий здобуток мислителя, доходимо висновку, що всі поняття про лідерство є тими, що класифікують визначення інших філософів: Аристотеля, Геродота, Конфуція, Софокла, Сократа та ін. Отже, із розвитком соціально-політичних та економічних державних систем лідер-політик своєчасно посідає власну нішу.

У IX–XI століттях фундамент перших протодержав Східної Європи був закладений племенами літописних полян, деревлян, дулібів, тиверців, білих хорватів, сіверян, уличів, дреговичів, кривичів, радимичів та словенів. Державний інституціонал розвивався за матриархальним напрямком. Матрицентричні суспільства мають за основну типову матрилокальну общину, яку очолює найстаріша жінка – матріарх, яка мала доступ до головних суспільних прав. Інший варіант матриархального устрою – розділення племені на жінок та чоловіків. Кожна половина має автономність і свого лідера. У таких суспільствах у голові верховного пантеону – Богиня-матір. Жінка мала максимальний вплив, про що в 1861 році написав Іоганн Якоб Бахофен у книзі «Материнське право». Автор досліджував релігійну та правову природу гінєкократії давнього світу, стверджував, що «оглядаючи за своїм потомством, жінка раніше, ніж чоловік, навчається поширювати люблячу турботу за межами свого «я» на інше існує, і направляти на підтримку й поліпшення іншого життя всю винахідливість, у якій розташовується її дух. Звідси й починається зростання будь-якої цивілізації, звідси – усе благо життя ...» [13, с. 57]. Отже, І. Бахофен довів авторитетність, значущість жінок, виокремивши та пояснивши сутність гінєкократичного впливу в архаїчному суспільстві.

В епоху неоліту архаїчне суспільство, у якому влада належить жінці, змінюється на зворотне дзеркало – патріархат. Із цього приводу американський психолог Б. Басс стверджував, що вивчення сутності лідерів і лідерства почалося одночасно з виникненням цивілізації. Саме Б. Басс відштовхнувся від звичного шаблону послідовників, акцентував увагу на лідері, який створює колектив. Він вважає, що лідерство, як феномен, відіграє важливу роль, є предметом досліджень.

Як свідчить Оксфордський словник, уперше слово «лідер» (leader) з'явилося в

англійській мові у XIII столітті. Утворене від «lead» – вождь. У старослов'янській мові слово «вождь» – той, хто веде за собою, поводитир, виникло з появою писемності на межі VIII та IX століть. Це свідчить про наявність проблематики феномена лідерства в часи Середньовіччя. Низка відомих постатей висловлювали своє бачення на лідерський взірць. Серед них італійський письменник-схоласт, теолог, видатний мислитель Фома Аквінський (1239–1243). Покликаючись на те, що діяльність Ф. Аквінського збігається з розквітом алхімії та прихильністю до авторитету Аристотеля, не дивним є поєднання наукової філософії та релігії, що спричинило стирання меж між ними. Наукові погляди Ф. Аквінського акумулюють у його світогляді перевагу інтелекту над релігією. Тому «апостол розуму» ототожнює поняття «лідер» з інтелектуально розвинутою, обов'язково духовною людиною [14, с. 221]. Отже, сукупність знань Античної епохи поєднана з інтелектуалізмом середньовіччя, обрамлена ореолом духовності, стала наступним щаблем до епохи гуманізму – Відродження.

Кінець XIV століття – початок доби реформаторства, гуманістичних ідей, звільнення від середньовічного догматичного мислення, пропагування людської індивідуальності, раціоналізму та реалізму. Демократично-гуманістичні ідеї епохи Відродження вимагали рушійної сили, якою стали активні політичні діячі, філософи, учені, діячі культури тощо.

Таким був видатний політичний діяч, гуманіст та мислитель епохи Відродження Нікколо Макіавеллі (1469–1527). У відомій праці «Можновладець» (1513 р.) він показав ідеального правителя – лідера та різні аспекти правління, акцентуючи на лідерських рисах особистості. У його уявленні досконалий правитель є лідером, для якого влада є інструментом досягнення мети, тобто мислитель не заперечує, що насильницькі методи правління є виправданими, якщо вони діють в інтересах держави. Трактат вказує на те, що можновладець повинен вивчати людські слабкості, тобто лідер повинен бути психологом і «розпізнавати добро і зло чийось справ і слів» [15, с. 40] – височити над людьми. «З ворогами можна боротися двома способами: поперше – Законом, по-друге – силою. Перший спосіб притаманний людині, другий – звіру, але коли перший часто є недостатнім, то доводиться вдаватися й до другого» [15, с. 29]. Мислитель показав лідера як людину бездоганну, взірцеву, єдиновладну – «словом, государ повинен розраховувати передусім на своє вміння управляти державою та на створені ним збройні сили» [15, с. 43].

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – видатний філософ, його народження збіглося з подіями 1712 року. Будучи дитям французької революції, представником народу, мав відбиток в ідеології про лідера. Філософ писав у працях, що всі люди мають бути рівними та вільними щодо один одного, що йшло всупереч із тогочасною градацією на господ і слуг. Тобто людину, яка покликана слідкувати за дотриманням норм, законів, правил; людину, яка є абсолютним правителем, тримає у своїх руках життя та власність підданих, філософ називає деспотом. «Найсильніший ніколи не може бути достатньо сильним для того, аби завжди владарювати, якщо не перетворить своєї сили на право, а покірності йому – на обов'язок. Саме звідси походить право найсильнішого.... Кожна влада – від Бога... сила не створює права, і підкорятися ми повинні лише законній владі» [16, с. 12–13].

У Ж.-Ж. Руссо є декілька проєкцій на бачення лідера: перша – лідер-демократ, друга – лідер-аристократ, третя – лідер-монарх. Мислитель не згоден із Платоном і вважав за потрібне знищити приватну власність для вельмож. Отже, запропонована демократія – дотримання інтересів усіх людей чи аристократія, де лідер – найшляхетніша людина, вільна у своїх діях, активна творча особистість.

Іммануїл Кант (1724–1804) – німецький філософ епохи Просвітництва (закладення ідейного фундаменту політичного реалізму та формулювання прав людини). У 1781 р. І. Кант охарактеризував людину-лідера, яка повинна орієнтуватись на закон: «Чини так, щоб максима твоєї волі в будь-який час могла стати принципом для загального законодавства – формула категоричного імператива» [17, с. 25]. Ці слова підкреслюють тогочасну необхідність у руйнуванні традиційних релігійних устроїв, звичаїв та моральних цінностей. «З почуття обов'язку й починається моральна й поза порівнянням найвища цінність характеру» [17, с. 234, 269].

Дитя епохи Просвітництва, чи не найвизначніший творець філософської думки, ідеаліст та раціоналіст Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) бачив лідера як людину, що має ореол революції та відбудови. Філософ чекав на появу великого військового лідера, який ототожнював би себе з національною єдністю, відбудовував би державу як інтелектуальне утворення. Ф. Гегель, в умовах буржуазії, плекав антидемократичні погляди щодо державного устрою, і саме тому визнавав дві величні фігури лідерів: Нікколо Макіавеллі («Мета виправдовує засоби» – буржуазна ідеологія Макіавеллі, близька по духу Ф. Гегелю) та

Арман-Жан дю Плессі де Рішельє (абсолютизм кардинала: «розтрощити гугенотську партію, збити пиху з вельмож, змусити всіх підданих короля виконувати свій обов'язок і звести його ім'я серед інших народів на таку висоту, на якій йому належить перебувати» [18, с. 14]). Тобто, гегелівський лідер є продуктом буржуазної політичної системи.

Британський історик Томас Карлейль (1795 – 1881) запропонував світові культ героя, лідера. Народ є інструментом у руках героїв, він не може існувати без лідера, який поведе за собою. Історик акцентує на руйнівній силі натовпу, яка породжує хаос і соціальні проблеми. Свого лідера бачить вправним «каменярем»: «На чолі справи виявляється занадто нездатна людина, занадто позбавлена благородства, мужності, занадто безглузда людина. Люди ніби забувають, що є відоме правило чи так звана природна необхідність, щоб місце це посідала здібна людина. Цегла повинна лежати на цеглі, наскільки це можливо й необхідно. Невміла підробка здатності з'єднується неминуче з шарлатанством у будь-яких справах управління, справи залишаються неврегульованими, і суспільство приходить в бродіння від незліченних упущень, потреб і лих: мільйони нещасних простягають руки» [19, с. 160]. Т. Карлейль визначає лідера людиною більше справи, ніж слова: «мужність, героїзм – це зовсім не красиво говорить, непорочна акуратність; це, насамперед, доблесть, відвага й здатність робити» [20, с. 177]. «Керувати народом повинні люди, які стоять вище інших у церкві Христовій, люди найбільш благочестиві й найбільш мудрі: до певної міри так могло б бути й так повинно б бути», – вважає письменник [20, с. 184]. Саме тому поняття «лідер» як творець історії, асоціювалось у вченого з винятковими особистостями величних постатей, які долають інерцію натовпу. Такі лідери, як Бонапарт Наполеон, Олівер Кромвель, – істинні герої, вважав Т. Карлейль. Він вивчав біографії лідерів минулих часів, розробив власну історико-філософську концепцію лідерства, головна ідея якої полягає в тому, що лідерами народжуються.

Канва лідерства виразна у творах філософа та авторитетного письменника Нового часу Фрідріха Ніцше (1844–1900). Майже кожна праця характеризує лідера – надлюдину, зокрема й у вінченосному творі «Так казав Заратустра». Надлюдина – надмета, до якої повинна прагнути кожна особистість. «Навіть наймудріші з вас – це лише суперечність і суміш рослини і химери. Та хіба я кажу вам ставати химерами рослинами? Ось, що скажу я вам про над-

людину! Надлюдина – це сенс світу. І нехай ваше жадання скаже: хай надлюдина стане сенсом світу!» [21, с. 3]. Отже, лідер, за Ф. Ніцше, – вільна, позбавлена шаблонів, здатна до саморозвитку людина. Філософ наділив лідера видатними якостями, порівняв свою надлюдину з Богом. Як стверджує Заратустра: «Бог помер! Хай живе Бог!» [21].

Антрополог Френсіс Гальтон (1882–1911) разом із натуралістом Чарльзом Дарвіном, окреслив свої ідеї розвитку особистості лідера з боку біологічних нахилів. Учений розглянув можливість успадкування ознак лідера й не помилився. Ф. Гальтон стверджував, що талановитість людини залежить не лише від виховання, а й від генетичних даних. Дія людини завжди зумовлена будовою його виду. «Ті обставини, що висока талановитість буває рідким явищем, а опосередкованість – частим, зовсім не випадковим, але витікає з необхідності, із самої природи речей» [22, с. 32]. Ідею антрополога про другорядність освіти та виховання підтримав Чарльз Дарвін. В Англії вчені разом досліджували людей із лідерськими задатками, чим підтвердили гіпотезу про спадкову передачу таланту в низці поколінь. Отже, зацікавленість науковців біологічних галузей лідерською генетикою призвело до певних висновків, які перекреслили сподівання біхевіористів навчити лідерству. Цю думку підтверджують слова Фрідріха Енгельса щодо епохи реформацій: «Епоха Відродження – це епоха, якій потрібні були титани, і яка породила титанів».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лідерство – це рушійна сила, яка здатна вивести будь-яку галузь діяльності на новий прогресивний рівень. Детермінанта формування лідерів кожної епохи відповідає їх образам та особистісним якостям.

Отже, аналізуючи дослідницькі здобутки цілої плеяди філософів, учених, письменників, політичних діячів, доходимо висновку: скільки дослідників – стільки думок та лідерських портретів. Кожен науковець частково наділяє свого лідера якостями, власником, яких є сам. Саме тому за часи існування всіх цивілізацій накопичилась значна кількість поглядів щодо розуміння лідерства та лідерських якостей, які відповідають умовам та вимогам своєї епохи. Вважаємо, що з початку людства лідерський універсариум трансформувалася та еволюціонував. Суперечки про лідерство є невичерпними, навіряд чи настане той час, коли можна буде заявити про остаточне дослідження цього феномену, тому є нагальна потреба в подальшому дослідженні та

визначенні сучасного наукового середовища, яке займається вивченням феномена лідерства, умов формування лідерських якостей, уточнення критеріїв їх формування.

Список бібліографічних посилань

1. Нестуля С.І. Дидактичні засади формування лідерської компетентності майбутніх бакалаврів менеджменту в освітньому середовищі університету: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.09. Полтава: Нац. пед. Ун-т ім. В. Г. Короленка, 2019. 700 с.
2. Сопівник Р.В., Смоляк П.О. Історико-генетичний аналіз ідей виховання лідерських якостей особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 2017. Вип. 267. С. 161–167.
3. Буяк Б. Феномену лідера в історико-філософській ретроспективі. *Гуманітарний вісник*. 2015. № 36. С. 238–252.
4. Коваль Н. Гуманність за Конфуцієм як основа його етико-політичної системи і головний принцип конфуціанської теорії управління державою. *Основні ознаки гуманності як вищого принципу конфуціанства*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149245549.pdf> (дата звернення 25.02.2021).
5. Кондратенко Д. Співвідношення особистого та суспільного в конфуціанській етиці. *Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2008. Вип. 40. 576–587 с.
6. Давньогрецька трагедія: збірник. Пер. із старогр. Б.Тен; передм і прим. В.Пашенка. Київ: Дніпро, 1981. 232 с.
7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Перекл. з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. Том 1. 444 с.
8. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Москва: Мысль, 1990. Т.1. 860 с.
9. Домбровский А. Тритогея Демокрита. URL: <http://maxima-library.org/opds/b/449459?format=read> (дата звернення 27.03.2021).
10. Платон. Философское наследие. Собрание сочинений: в 4 т. Москва: Мысль, 1994. Т. 3. 654 с.
11. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. 383 с.
12. Паутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Дніпро, 1991. 440 с.
13. Бахофен И.Я. Материнское право. Исследование гинекократии древнего мира в соответствии с ее религиозной и правовой природой. Санкт-Петербург: Quadrivium, 2018. Т. 3. 384 с.
14. Маритен Ж. Знание и мудрость. Москва: Научный мир, 1999. 244 с.
15. Макиавелли. Избранные сочинения. Москва: Художественная литература, 1982. 503 с.
16. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ: Порт-Рояль, 2001. 348 с.
17. Кант И. Сочинения: в 6 томах. Москва: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 1. 544 с. (Философское наследие)
18. Ришелье А.Ж. Политическое завещание, или Принципы управления государством: научное издание. М.: Ладомир, 2008. 496 с.
19. Карлейль Т.Теперь и прежде. Москва: Республика, 1994. 415 с.
20. Карлейль Т. Беседа шестая. Герой как вождь. Кромвель. Наполеон. Современный революционаризм. *Герои, почитание героев и героическое в истории*. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/karl/06.php (дата звернення 20.03.2021).
21. Ницше Ф.В. Так говорил Заратустра. URL: <https://avidreaders.ru/book/tak-govoril-zaratustra.html> (дата звернення 25.03.2021).
22. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия. Москва: Мысль, 1996. 270 с.

References

- Nestulia, S.I. (2019). Didactic bases of formation of leadership competence of future bachelors of management in the educational environment of university: Theses of Dissertation Doctor of Pedagogy. Poltava. 700 p. [in Ukr.].
- Sopivnyk, R.V., & Smoliak, P.O. (2017). Historical-genetic analysis of ideas of education of leadership qualities of personality. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy*, 267: 161–167. [in Ukr.].
- Buiak, B. (2015). The phenomenon of the leader in historical and philosophical retrospect. *Humanitarian Bulletin*, 36: 238–252 [in Ukr.].
- Koval, N. Humanity according to Confucius as the basis of his ethical and political system and the main principle of the Confucian theory of government. *The main features of humanity as the highest principle of Confucianism*. Retrieved 25/02/2021, from <https://core.ac.uk/download/pdf/149245549.pdf> [in Ukr.].
- Kondratenko, D. (2008). The ratio of personal and social in Confucian ethics. *Scientific notes of IPIEND named after IF Kuras NAS of Ukraine*, 40: 576–587 [in Ukr.].
- Pashchenko, V. (Ed.) (1981). Ancient Greek tragedy: a collection. In B. Ten (Trans. from old Greek). Kyiv: Dnipro [in Ukr.].
- Popper, K. (1995). The Open Society and Its Enemies. In O. Kovalenko (Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukr.].
- Plato (1990). Collection of essays: in 4 volumes. Moscow: Mysl. Vol. 1. 860 p. [in Rus.].
- Dombrovskii A. Tritogenea by Democritus. Retrieved 27/03/2021 from <http://maximalibrary.org/opds/b/449459?format=read> (in Russ.)
- Plato (1994). Philosophical heritage. Collected works: in 4 volumes. Moscow: Mysl. Vol. 3. 654 p. [in Rus.].
- Aristotle (1983). Works: in 4 volumes. Moscow: Mysl. Vol. 4. 383 p. [in Rus.].
- Plutarch (1991). Comparative biographies. Kyiv: Dnipro. 440 p. [in Ukr.].
- Bakhofen, I.Ya. (2018). Maternal law. A study of the gynocracy of the ancient world in accordance with its religious and legal nature. Saint-Petersburg: Quadrivium. Vol. 3. 384 p. [in Rus.].
- Maritain, J. (1999). Knowledge and wisdom. Moscow: Scientific World. 244 p. [in Rus.].
- Machiavelli (1982). Selected Works. Moscow: Imaginative Literature. 503 p. [in Rus.].
- Rousseau, J.-J. (2001). About a social agreement, or principles of political law. Kyiv: Port Royal. 348 p. [in Ukr.].
- Kant, I. (1965). Works: in 6 vol. Moscow: Mysl. Vol. 4(1). 544 p. (Philosophical heritage) [in Rus.].
- Richelieu A.J. (2008). Political Testament, or Principles of State Governance: Scientific Edition. Moscow: Ladomir. 496 p. [in Rus.].
- Carlyle, T. (1994). Now and before. Moscow: Republic. 415 p. [in Rus.].
- Carlyle, T. Sixth Conversation. A hero as a leader. Cromwell. Napoleon. Modern revolutionaryism. *Heroes, hero worship and heroic history*. Retrieved 20/03/2021, from https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/karl/06 [in Rus.].
- Nietzsche, F.W. (1990). Thus spoke Zarathustra. Retrieved 25/03/2021 from <https://avidreaders.ru/book/tak-govoril-zarathustra.html> [in Rus.].
- Galton, F. (1996). The inheritance of talent, its laws and consequences. Moscow: Mysl. 270 p. [in Rus.].

KARHANOVA Natalia,

Graduate Student of the Department of Pedagogy of Higher School,
SHEI "Donbas State Pedagogical University"

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY "LEADER": HISTORICAL-PEDAGOGICAL ASPECT (7th to nw era – 18th Century)

Summary. *The dynamic transformations and globalization of the world economic and cultural integration in the post-industrial society require the presence of creative, flexible individuals in crisis situations. The upbringing of such individuals is the goal of the modern educational system, which focuses on the formation of a leader.*

In recent decades, the number of studies in the scientific literature that have focused on various aspects of the problem of leadership has increased markedly (O. Boiko, T. Vezhevych, B. Holoveshko, L. Hren, A. Zorina, V. Lokshyn, V. Mykhailychenko, O. Nestulia, S. Nestulia, O. Romanovskiy, N. Semenchenko, R. Sopivnyk, V. Yahodnikova, etc.).

The purpose of the article is to reveal the essential characteristics of the category "leader" in the literary works and philosophical, historical, and pedagogical literature (the 7th B.C. – 8th century).

The article actualizes the question of the essential characteristics of the category "leader" in the literary works and philosophical, historical, and pedagogical literature from the Ancient Age to the New Age. The overview of the historical retrospective of the concept of "leader" is presented. The urgent need for the formation of the leadership competence in modern society is substantiated. The views of modern researchers who have concluded that the leader is a member of the group, whose key role

is to target, integrate, control, and change the activities of other group members in the process of solving group problems, according to which the group recognizes the advantage in status and gives the right to make decisions in significant situations for it. It is emphasized that the time of emergence of the components of leadership can be dated to the 7th B.C. The views, works, treatises of the prominent historical figures (politicians, scientists, philosophers, etc.) are highlighted, and it is noted that leadership was the first form of government since in the pre-state era it was possible to lead associations of people only based on authority, socially significant skills, abilities, knowledge, behavior.

It is proved that the analysis of this historical period of the category "leader" allows confirming that this concept has always existed, had its prehistory, and showed that ignoring any of its components inevitably leads to loss of control over all spheres of society and economy as a whole.

Keywords: leader; magnate; qualities; vision; phenomenon; epoch; personality; authority; philosopher; rulers; superman.

Одержано редакцією 29.03.2021
Прийнято до публікації 12.04.2021